

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

Интеллектуал-политиктиг солун

e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

№ 118
(18080)

2011 чылдың
октябрь 13,
четверг

Садар өртээ
5 рубль.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оолдун Россияның
«ФедералПресс» информация агентилелинге берген

ИНТЕРВЬЮЗУ

Тываның (ТАР-ның) Совет Эвилелиниң составына эки тура-биле каттыжып киргенинден бээр октябрь 11-де 67 чыл болган. Ол талазы-биле Декларацияны 1944 чылдың август 17-де республиканың иче Хуралының VII сессиязынга хүлээп алган, а октябрь 11-де ССРЭ-ниң Дээди Советиниң президиумунун Михаил Калининниң даргалаашкыны-биле эрткен хуралында ТАР-ны Совет Социалисттик Республикалар Эвилелинге хүлээп алырының дугайында шийтпир хүлээп алдыган. Төөгүлүг ол улускунун республика амыдыралына ужурашканын болгаш Тыва биле Россияның каттышка-ларының чүс чылын байырлаары-биле холбаштыр 14 чылда көрдүнген чугула дээн кол-кол айтырганы шийтпирлээринге ооң салдары кайы хире олурду, а ол ышкаш регионун удуртулгазының мурнунда кандыг-кандыг сорулгалар салдыганы дугайында айтырылгаларга хамаарыштыр Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол «ФедералПресс» информация агентилелинге интервью берген.

Бо чылын Тыва Арат Республиканың тургустунганының 90 демдеглер турары-биле төөгүзү арбын, хөй-ле боор аа? — Төөгү хөй болбас. А ол бүгү чүгле бистерге, улуг, ортумак на-зынныг салгалдарга эвес, а бичии оолдар болгаш уругларга херек. Оларга дириг төөгүнү билин-дирип, кады-кожа кижилериниң, чижээ, фронтучу кожазының, эрткен үениң ревсомолчузунун салым-чолунга аныяк кижиниң

йынчы солдаттарның аттарын четчелээри дээш-ле, ажил хөй болган болгай. Эрткен үениң төөгүзү арбын, хөй-ле боор аа? — Төөгү хөй болбас. А ол бүгү чүгле бистерге, улуг, ортумак на-зынныг салгалдарга эвес, а бичии оолдар болгаш уругларга херек. Оларга дириг төөгүнү билин-дирип, кады-кожа кижилериниң, чижээ, фронтучу кожазының, эрткен үениң ревсомолчузунун салым-чолунга аныяк кижиниң

кичээнгейин, сонугалын оттурар. Оон аңгыда бодунуң кырган-ачазының болгаш кырган-авазының салым-чолун таварыштыр бодунуң суурунун, хоорайының, республиказының төөгүзүн, салым-чолун ханы билип алырлар. Амгы Тываның канчаар тургустунуп келгенин бо бүгүнүн түннелдери-биле үнелээр ужурулгалар.

— «Күш-ажылдың ат-алдарының» дугайында Айыткалыңарның бирээзинге чугаалаан болгай силер. Бөгүнгү бистиң амыр эвес байдалдыг делегейивиске ол чедип алдынар чүүл бе? Мээң бодап турарым-биле алырга, сорук кирикчи субботниктер болгаш массалыг күш-ажылчы десантылар амгы үеде ындыг-ла кончуг эвес...

— Ийе, харын, сорук кириш-кинниг көдүрлүүшкүн, ылаңгыя аныктар ортузунда, бедик эвес апарганы билдингир. Ылаңгыя найысылалга бажың даштының сесерликтери, коммунал техника бар болганда, субботниктер эрт-тирбейн барып болур. Кызылчыларның үнелеп турары-биле, олар, шынап-ла, суббота, дыштаныр хүн-нер-даа дивейн, ажилдап турарлар. Ынчалзажок төөгүнүн хөй болбазы дег, кызылчылар чүгле 1964 чылда чүс-чүс янзы-бүрү үнүштер-ни, он-он муң хире ыяштарны та-рып олурткан. Ооң түннелинде ол-бо талазындан хадып турган эле-зинниг Кызыл ногаанчыттыгын. 70 чылдарда ол Сибирьниң чараш, көрүштүг хоорайларының бирээзи апарган турган.

— Ол дээрге эде тургусту-нушкун чылдарының мурнунда үелер-дир, ам арай уттундура-даа берген бооп чадавас. Магазин-нерниң куруг баартактары, найы-сылалдарның караңгы кудум-чулары, ара турупкан тудуглар...

— Байдал бөгүн өскерилген. Ынчалзажок үениң негелдезинге дүүштүр тодаргай хемчеглер, улуг күженишкенин херек. Кижикү-рүзүнүн сонугалдыг хамаарылга-газы эргежок чугула. Ниити бажы-нывыс-тыр дээр билишкенин эгидер болгаш ооң салым-чолунга хамаарылгалыг болур ужурулг бис. Аныктарывыска күш-ажылга хереглелди кижизидер ужурулг бис. А ону канчаар кылза экил? Чүгле хууда үлегер-чижек-биле. Күш-ажылдың коллективтиг байырлалдарына, бажыңнар девискээрлериниң чаагайжыдылганына, ыяштар тарып олуртурунга, суур-ларже кирер оруктарда боктарны аштап-арыглаарына...

— Эрге-чагыргаларның чүгүн чайгы үеже «чыып турарын» эскердим. Ол биске кезээде фестиваль-байырлал шинчилиг-улуг-биче юбилейлер, кожууннар наадымнары. Ам байырлалдар көскүзү-биле эвээжээн, а мал чеминиң белеткелиниң, тарылга дугайында медээлер кывар-чаар материалдар болгаш үрезиннер чок турган үеде дег онза байдал-дыг дыңнадылгалар бооп турганын ам сагындырбайн турар-дыр. Ын-дыг шыңгыы хамаарылганы тус черниң эрге-чагыргалары би-

лишкин-биле хүлээп ап турар бе?

— Аңгы-аңгы. Ынчалзажок оларның хөй кезин чайгы үеде канчаар ажилдаар сен, кышты шак ынчаар эрттирер сен деп чүүлдү кончуг эки билип турарлар. Ынчангаш фестивалдар эвээжээн, а чайгы үеде мал чеминиң белет-кели бирги планче үнген. Ол ажил-га эң идепкейлиг болган кожуун-нарга, бригадаларга шыырак шаң-нал фондусун тургузуп, тода-раткан бис. Бо чылын, чижээ, си-генни болгаш хоолулуг мал чемин 208 муң тоннаны белеткээн. Ол дээрге, эрткен чылга бодаарга, демдеглер каайн, база-ла шалыпчы чыл-ла болгай, 15 муң тонна хөй белеткээн болуп турар.

Көдээ ажил-агында байдал чоорту экижи кел чыдар. Сугга-рылга системалары катап тургус-тунуп турар, бо чылын ниити та-рылга шөлүн 28 муң га чедирген. Чоокка чедир-ле 17 муң ганы тарып турган дээрзин айтып каайн. Дүжүт сөөлгү үш чылда 10 центнер деңнелинде. Ол хөй эвес болбайн аан, ынчалзажок 5-7 центнер эвес-тир, ол көргүзүг статистика дыңна-дынга чаа-ла беш чыл бурунгаар чоруп турган болгай. Дүжүт ажаалдазы ам-даа уламчылап турар. Ынчангаш сөөлгү түннел көргүзүглер октябрь айның ийиги чартында билдине бээр. Ынчан аграр ажилдыгларны шаңнап-мактаар бис.

Мал ажылында база бурун-гаарлаашкын бар. Республикада мал бажы эде тургустунушкун мурнунун үезиниң деңнелинде 1,7 млн. башка өскен. Бистер ол көргүзүг талазы-биле Сибирь федералдыг округта мурнап турар бис. Мал ажылын сайзырадырынга төлептиг үлүүн кириштирип турар кижилерге, муң баштан хөй мал-дыг малчынарга деткимче хемчег-лерин, чийгелделерни тодараткан. Бир катап хуралга менээ көдээ ажил-агының чедикшиктериниң дугайында илеткеп эгелээрге, ындыг хөөң-биле чөлшээрешпээн мен: көдээниң бүдүрүкчүлерин деткиир талазы-биле ажылывыс чыдып каап турар болгаш негел-деге ам-даа дүүшпес дээрзин айтыпкан мен.

Ийе, Илынкада амгы үениң сүт-бараан фермазын тудуп алдывыс. Ынчалзажок амдызында долу күчүлүг, улуг хемчээлдиг ажил-дарны чедип албайн тур бис: көдээ ажил-агының технологтуг эде деринишкенин чорудар, бол-баазырадылганы биче хемчээл-диг бүдүрүлгелериниң четкилерин тудар. Бо угланышкына чүгле бурунгаарлаар, чаартылга херек, ону чедип алыр мен. Ону анаа-ла көдээ ажил-агының көргүзүглерин бедидер дээш чорутпас-ла болгай бис. Бирги ээлчегде, кө-дээниң чурттакчыларының амы-дырал-чуртталгазының деңнелин бедидерин чедип алыр ужурулг бис, а олар дээрге Тываның чурт-такчы чонунун 40 ажыг хуузу.

— Шолбан Валерьевич, чыл санында чаа объектилерни ажылгалга киририне чаңчыгып

эгелээн бис. Ынчалзажок ону ам-даа чедишпес деп болур бе?

— Чаа объект бүрүзү мээң өөрүшкүмнү болдуруп турар дээрзин чугаалай. Чүгле чаңгыс мээң эвес болбайн аан. Көрүңер даан, көдээде чурттап турар бичии оолдар амгы үениң бассейнинге эштир, чаа кылымал шыыглыг футбол шөлүңе ойнаары дээрге-ле, чөлшээрээр боор силер, сагышка дыка эки, онзагай-дыр. Бистер ам Тываның күрүне уни-верситетинде бассейнин, № 8 эге школаның чаа оран-савазын ажыг-лалга кирирерин манап турар бис. Ынчалзажок өөрүшкүнүн ол бай-далына алзыр эргевис чок. Бистиң мындыг байдалдарда эге базымы-выс чамдык чылдагааннардан өске регионнарда деңнээрге, элээн нарын. Ынчангаш демги-ле уруглар садтарының, школалар, чуртталга бажыңнарының тудугларының айтырылгаларына шийтпирлээр айтырылгалар, байдалдар дөмей-ле тургустунуп келир.

— Республиканың демограф-тыг чогулчалыг байдалындан тудугжуларга аар апаар хире...

Чөлшээрээр мен. Уруглар садтарын, чуртталга бажыңнарын хөйү тудар ужурулг бис. Чаңчыл езугаар уругларның хөй төрүт-түнер байдалына четтигер ужуру-луг бис. Чурттакчы чонун нежежип турар амгы темпизи-биле алырга, 2015 чылда школа назыны четпээн уругларның саны 56 муң болур. Ооң-биле кады бөгүндө боттут хемчеглер албас чүве болза, уруг-лар садтары-биле хандырылга айтырымы моон-даа чидигленип келир. Ам-даа 13-тен эвээш эвес уруглар садтары херек. Ындыг болганда тудар апаар. Амгы үеде бар ясли-садтарны чаарты эде, өскээр тудар, чаа бөлүктөрнү тургузар, хууда эгелээшкенин деткиир. Бо бүгүнү школа назыны четпээн уруглар албан черлериниң хөгжүлдээниң талазы-биле чоок-та чаа хүлээп алдыган республика программазында көрүп каан.

Бо чылын сайзырап, хөгжүп олар аныяк Кызыл-Арыг суурга уруглар сады туттунар, келир чы-лын Кызылга, Сарыг-Сепке уруг-лар садтарын ажылгалга кириери көрдүнген. Найысылалда, Чөөн-Хемчикте, Тандыда, Улуг-Хемде, Барыин-Хемчик болгаш өске-даа кожууннарда немелде тудугларда чаа бөлүктөрнү ажыдып турар. Тургустунуп турар чугула бо ай-тырыгны шийтпирлээрин соңгаар-ладыр эрге бисте чок, ол дээрге бистиң уругларывыстың келир үе-зи-биле холбашкан чугула айты-рыг-дыр. Ол — бистиң мурнувуста көрдүнген сорулгаларывыстың бирээзи.

— Республиканың девискээ-ринге уруглар садтарының бол-гаш социал өске-даа объекти-лерниң тудуунга инвесторларның киржилгезиниң дугайында ду-гуржулганы чедип алганыңарны билер мен. Ол төлөвилелдер кажан боттанып эгелээрил?

(Уланчызы 2-ги арында).

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оолдун Россияның «ФедералПресс» информация агентилелинге берген ИНТЕРВЬЮЗУ

(Төңүзү. Эгези 1-ги арында).

— Тывага казымал байлактарны шиңгээдири, фабрикалар тудуу херек бе дээн айырыгларны долгандыр чоруп турар дискуссияларны дыңнап, хайгаарал турар мен. Ол дугайында чаңгыс эвес удаа чугаалап келген мен, ам база катаптайн: Тывада оон өске арга чок! Күрүне салышкыннарлыг совет үелер эрткен. Ол-бо регионнарның хөгжүлдизинге кандыг-даа күрүне бюджети дөмей-ле чедишпес. Регионнарның бөгүндө экономиктиг хөгжүлдизи инвестиция салышкыннарынга колдуунда-ла хууда бизнеске үндөзилеттинген. Акшаны боттарывыс ажилдап алып болгаш улуг-улуг инвестицияларның салышкынынга чогулчалыг байдалдарны тургузар ужурулгус бис.

Ол база чик эвес сорулга. Федералдыг конкурс түнелдери-биле Тываның казымал байлактарын ажилдап кылырынга эрге алганнар-биле чугаалажышкыннар ол дээрге, сонургалдарның демисели-дир. Оларга кол чүүл — эвээш чарыгдалдарны үндүрүп тургаш, боттарының бүдүрүлгезинге эрге-жок чугула чиг этти алыры. Республика — экологияны камгалаары, тус черниң күш-ажыл курлавырларын хандыраары, бистиң инфраструктурасы — социал, транспорт, энергетикага инвестор-нун киржилгези.

«Енисей» үлетпүр компаниязының чаа удуртулгазы кадет корпусунун тудуун холга алыр. «РусГидро» Чаа-Хелде Култура бажынын тудуп турар. Федералдыг харылзаа четкизи компания инвестпланнарын эде көрүп, бо чылын Кызыл-Чадаана аразының бедик вольтулуг ЛЭП тудуунче кирген, оон төлөвилел күчүзү 220 кВ. Ол электри энергиязын бөгүндөги 185 МВт-тен 280 МВт-га чедирер, ол бисте ам чедишпейн турар электри энергиязындан үнер арганы бээр.

Тожу кожуунун Кызыл-Таштыгда полиметалл рудазының тывыжын шиңгээди турар «Лунсин» компаниязы чоокта чаа бир ай бурунгаар республиканың күш-ажыл рыногунче 300 ажилчын олуттарны сүмөлөп кириди. Ол чүгө чаңгыс компаниядан-дыр эвес! Бистиң сорулгавыс — республиканың чурттакчы чонун ук бүдүрүлгеге ажилдадыры болуп турар. Үлетпүр болгаш энергетика яамызы Чонну ажилга хаара тудар агентилел-биле кады Ак-Довуракка, Хову-Асынга болгаш Кызыл хоорайга ажилдаан соонда, 400 кижии аңаа ажилдаар күзелин илереткен. Чүгө күзөлдиг эвес, а тускай эртемниглер база келгилээн, ынчангаш бис «Лунсин» компаниязынга ажилдап болур кадрлар Тывада бар дээрзин бадыткадывыс. Ынчангаш тус черниң чурттакчыларындан кадрларны хаара тудар талазы-биле дугуржулганы күөседир хүлээлгелиг силер деп бүдүрүлгениң удуртулгазы-биле шыңгыы чугааны чоруткан бис.

— Сөөлгү чылдарда күс келирге-ле, бюджет айтырынга хамаарыштыр Чазак биле Хуралдың аразында «дүрбүжүшкүннер» эгелээр турду. Таптыгла чыл бурунгаар чаңгыс палаталыг парламент хевирлеттинип, республикада политиктиг турум байдал тургустунган деп болур. Ажилдаары чингээн бе?

— Мен ажилга хамаарыштыр «чингээн» деп сөстү шоолуг хүлээп албас кижии мен. Шийтирлерни хүлээп алырының чорудуу шынарлыг апарган болгаш ам хөй-нү кылыптар арга бүрүн тургустунган деп болур. Эрткен чыыштың депутаттарының аразында эрге-чагырганы ээлеп алыксааш, хей черден парламент «чаргы-чаа» тургузуп, күрүне чергелиг шийт-

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оол малчын коданда.

пирлерни хүлээп алырынга шаптыктаашкынны тургузуп турганы кандыг-бир чүүлду боттандырарынга барык болдунмас чүүл турду. Оон түнелдинде республиканың чурттакчы чону когарал турган-дыр ийин. Ам ындыг чүве чок, амгы депутаттарның туружу дыка быйжыг.

Турум байдал — чедип алгаш, дыштанып болур бедигээш эвес-тир, ону кадагалаар ужурулгус бис. Политиктиг турум байдал — бот-сорулга эвес-тир. Хөй-ниитиниң бот-медерелинге турум байдалды чедип алыры чугула, ылаңгыя ниитилелди сырый каттыштыраары эң-не кол чүүл ол.

Бюджет айтырысы садыглаашкынның болгаш саттыныкчы чорук-тун оруу эвес апарган. Парламент-биле билчилгелиг кады ажилда-жылга чоруп турар. Хоойлу-жудулга эрге-чагыргазын тударынга чарыгдалдар каш катап кызырылган, ол хөреңги-биле Бай-Хаак кудумчузунда урулгар садының тудуу чоруп турар. Бюджет хоойлу-жудулгазы-биле республиканың Дээди Хуралыңче республиканың Чазаа ол эң кол документини ноябрь 1-ге чедир кириер ужурулгус.

— Мээң билirim кажан-даа бюджетте социал айтырыглар колдап турар болгай. Ону экономикаже угландырып болбас бе?

— Бо чылдың онзагайы тус черниң бараан бүдүрүкчүлеринче кичээңгей болган. Улуг дээн инвестиция төлөвилелдеринден аңгыда, хууда эгелээшкыннерни деткири — республиканың кол аарышкызы болур ажилчок чорук-биле демисел-дир. Бизнеси дорт деткиринге бо чылын 65 млн. рубльди угландырган.

Федералдыг деңнелде көргүстүмейн турар деткимчениң өске-даа аргаларын ажыглап турар бис. Чижээлээрге, боттарывыстың орулгавыс-биле сайгарлыкчыларга банкылардан алган чээлизиниң хуузуң төлөзиринге субсидияларны бээр шийтир хүлээп алдынган. Чаа күрүне ачы-дуазын кириген бис, ол дээрге лизинг талазы-биле бирги дадывырны дуглап бээр-дир. Техниктиг харылзааның чарыгдалдарыга субсидияны бээрин бир дугаар киридивис. Чүгө дизе бизнести, ылаңгыя тудугну эгелеп турда, энергетика-чылыг четкилеринге коштунары — кол чидиг айтырыгларның бирээзи. Эгидилге чок субсидияларның 5 хевирин бадыладывыс.

Күш-ажыл рыногунда дүшкүрүлүг чорукту чавырылдыраарының программасы-биле сөөлгү ийи чылда 1700 хире ажил чок хамаатыны кириген. Маңаа мону чугула демдеклеп тур мен, сайгарлыкчы чоруктун төлөвилелдерин деткириниң кол чүүлү — ажилдың шынарының көргүзүлү-дүр. Бизнесиниң шупту төлээлеринге бистиң хамаарылгавыс чаңгыс аай, ынчалза-даа бистиң негелделеривис база бар. Чаа ажилчы олуттарны тургускаш,

ажылдап шыдаарыңны шыңзыткан болзуңа, күзөлдизивис-биле деткимчени көргүзөр бис! Күрүне деткимчезинден чаа ажилчын олуттарны тургузуп, аңгы-аңгы деңнелдерниң орулгаларын көвүдөдир ужурулгус. Хууда бүгү-ле эгелээшкыннерге чаңгыс аай хамаарылгалыг бис деп база катап демдег-лэйн.

Республика бюджетиниң 75 хуузу — күрүнеден магадылаан социал чарыгдалдар-дыр. Өөредилге болгаш кадык камгалалын чаартыр программаларның боттанышкыны-биле оон хемчээли 2012 чылда көвүдээр. Федералдыг деткимчениң хоомай эвес хемчээлин камгалап ап шыдаан бис. Амгы үениң дериг-херекселдерин, медицина хандырылгазының чаа стандарттарын, информация технолологияларын ажыгдалга кири-ринче кадык камгалал адырынга 1,3 млрд. рубльди немей аңгылаан.

Сентябрь 1-ден эгелеп башкыларның шалын акшазы 14 хуу өскөн, 2016 чылга чедир, сөөлгү үш чылда 30 хуу чедир өстүрери көрдүнгөн. Ынчан кээрге, Тываның педагогтарының шалыңы Сибирь федералдыг округта Красноярск крайның соонда, ийги черже үнгөн.

Бюджет адырының бүгү ажил-дакчыларының шалын акшазы октябрь 1-ден 6,5 хуу өскөн. Кадык камгалалында чаартылгаларның чоруп турары-биле, шалын акшазы өзүп, чамдык мергежилдерниң эмчилери болгаш эмчи сестралары оон мурнунда төлөвилелдерден каш катап хөй шалын акшазын алыр.

Албан черлериниң удуртукчулары, бир дугаарында, мону ыяк билип алырын чугаалаксадым: модернизация — чүгө чаа дериг-херекселдер, хөй-нү оштаан чараш сөстөр эвес-тир. Оон түнелде — өөредилге болгаш медицина дузазын алырынга амгы үенин, чаартынган байдалын тургузары-дыр. Улуг хемчээлдиг чаартылгаларның кол сорулгазы — чоннун амыдырал-чуртталгазының байдалын экижидери, аарыыр, өлүр чорукту кызыраары, билиглерниң шынарын бедидери-дир.

Бөгүн бис бүгү деңнелдин удуртукчуларының болгаш специалистерниң харысалгазында оларның ажилының шынары болгаш профессионал мергежили турарынче кол кичээңгейни углаар бис. Ылаңгыя федералдыг болгаш муниципалдыг акша-хөреңгини хөй кезинде шиңгээди турар муниципалдыг деңнелдин албан черлери аңаа хамааржыр.

Кожуун чагыргаларыга ажил-дың шынарының талазы-биле көргүзүлгени кириген, менде ону айтырар бүрүн эрге бердинген болганда, кем-херек үүлгедишкыннериниң өскенинге, өлүм-чидимге, аарыг-аржыкка, кышка удур чылыдылга сезонунга белеткел ажилдарыга хамаарыштыр шыңгыы айтырыгларны тургузар апар мен. Сентябрь төнгөн-даа

болза, одаар хөмүр-даш сөөртүлгези эгелевээн, школазының септелгезин дооспаан, котельнаялары ажилдавайн турар кожуун-нар ам-даа бар. Шак ындыг удуртукчулар-биле ам чарлыр үе келген, оларның «чоннун үнүг алган» деп статус-биле чажыртынары ам болдунмас.

Тус черниң органнында дыка хөй бүрүн эргелер, хүлээлгелер бердинген деп бистер шупту билер бис. Кадрлар чедишпес деп чылдак кагар үелер ам эрткен-дир. Ам тус черниң деңнелинге шийтирлээр кол айтырыг — шынарлыг удуртулганы организаастаары-дыр. Чымчак сандайга олурбушаан, боттут түнелдерни бериптер хире «чаартылгаларже» мээ-медерелин углавас болзуңа, халажылгаже үне бер! Үе ынчаар негеп келген.

Бо удаада сонгулдалар дугайында чугаалажыры артык эвес боор. Бүгү Россияның политиктиг ареназында бодунун күчү-күштүү-биле «Чаңгыс демниг Россия» партиязы ылгалып турза-даа, сонгукчузу дээш шыңгыы демисежир апар. Россияда чон эрге-чагырга ынак эвес дээрзи-биле чөп-шээржежир силер бе?

Мен бодумнун арга-дуржулгамдан билер мен, эрге-чагыргага хамаарылга дээрге, сагыш-сеткил хайнышкынының улуг күчү дүлгээзини-дир. Кижиге эки хамаарылгалыг болурун кижии бүрүзү күзээр, ынчалза-даа эрге-чагыргага хамаарылгазы-биле сенээ кижии бүрүзү ынак болур хүлээлгелиг эвес деп билер мен. Бүзүрел — ол көңүс өске айтырыг. Ол эрге-чагыргадан база хамаарылгалыг деп билер апар.

Либералдыг интеллигенция демократтыг хосталгалар дугайында муңгарап, чамдыктары шыныч чорукту негеп, чамдыктары олигархтарны көөр хөңнү чок апарган. Ындыг болзажок Россия бодунун чүрээ-биле хөй-нү шилип ап турар.

Хөй-ле россияннарның саналын сагыш-сеткил-биле хүлээп алыр дээнинге чөпшээржежир мен. Шынап-ла, ол эки-дир. Мен дыка хөй кижилер-биле ужуражып чоруур болгаш, деткимчениң чылыг сестери, кичээңгей, ажит-чажыт чогу кайы хире үнелигил дээрзин билер мен. Ол дээрге бистиң чонувустун өңчүзү-дүр, ол эртинени кадагалаары чугула.

Демократтыг хосталга дугайында дискуссия херек, мээң бодалым-биле, бистерден республиканың чурттакчылары төңчү түнелдерни манап турар. Тывамда мээң чаңгыс чер-чурттугларымның федералдыг нити деңнелин дыка хөй параметрлеринге четпейн турар чуртталгазын дыка эки меде-реп, философияже киреримни бодавайн тур мен.

— 2007 чылда Тываның сонгукчулары «Чаңгыс демниг Россия» партиязы дээш барык 90 хуу сонгаан болгай. Силерниң көрү-жүңер-биле амгы байдал кан-

дыгыл, канчаар өскерлири? — Республиканың чуртта-лары 2007 чылдың сонгул-рынга часпаан деп бодаар. Шак ындыг чаңгыс демниг бо-лаашкын-биле Күрүне Дума-Тывадан депутат Лариса Кү-овна Шойгунун ажилдаарын алган бис. Күрүне Дума субъект бүрүзү боттары д-таттыг эвес болдур ийин. Ы-гаш Күрүне Думазынга бод-тун депутатывыс турар кыл-декабрь 4-те бир дем-биле бо-лаары чугула.

Тыва «Россияның хоорай-ның чаа оруктары», «Россия дээди өөредилге черлериниң 500 бассейни», «Амыдырал-чур-ганың шынары — кадыкшылы-ышкаш, чүгө партияжи төл-лелдер-биле 500 млн. руб-алган. Партияның эгелекчи ли-лериниң талазындан респу-каның социал-экономиктиг бо-көдүрлүшкүнү дээш кирип-деткимчезин черле үнелээр а-

— Дыка хөй кижилер, нүгүл ыраан, шупту чүве эр дээр...

— Президент Дмитрий Ме-дев демдеглээн болгай, сонг-хүнүнде кижии бүрүзү ши-эргелиг деп. Өске талазында, гукчуларга тода чугаалаан, «-гыс демниг Россия» дээш бээрин. Ынчангаш сонгукчу б-зү дээш кандыг хөдөлиши-кылырын партия планнап ка-сонгукчунун херээ — бадыла. Сонгукчуларга бодунун про-мазының ажил-чорудулга-чүнү кылыр деп турарын, то-гайы-биле кым кайы айтыр-харылаарын айтып турар чан-даа ындыг партия барын са-майн тур мен.

— Республика юбилей бүдүүзүндө, август 8-те, Пр-дент Дмитрий Медведев Рос-биле Тываның каттышканы 100 чылын 2014 чылда феде-дыг деңнелге байырлаары дугайында Чарлыкка атты са-болгай. Ол документ чо-байырлал болбас турган бе? — Бис ону ынчаар чедип алган б-

— Кандыг-даа байдалда «-лейни дөмей-ле байырлаар ту-бис. Ындыг болзажок Прези-тиниң ол ат салганы докум-федералдыг деңнелге дыка айтырыгларны шийтирлеп а-рынга «карт-бланш» болг-Сандараан коммуникация оруктары, чуртталга фонду септээр, тудуг объектилер тудары-дыр. Чарлыктын хем-лерин боттандыраарыга Мос-дан дорт саң-хөө инвестиция-рынга 1 млрд. 300 млн. ажыг ру-көрдүнгөн. Ол сан-түннү фей-верктерже эвес, регионнун инф-структуразынче кириер. База о-биле чергелештир федерал-аңгы-аңгы программаларга не-киир бижидери-дир.

Бүгү Россияда биче болг-улуг юбилейлер чүс-чүс дээр-билдингир. Ынчалза-даа феде-дыг статусту ап турарлар чанг-Россияның составында Тыван-эки тура-биле каттышканын чыл болган бүдүүзүндө ужураж-турар-дыр бис. Бо эрткен ча-дарда Россия улуг өг-бүлөн бичии уруунга ышкаш сагыш-вап, республиканы деткип кел-Сөөлгү чылдарда республика-деткимче көргүзүрениң дыка ш-шиитпирлери хүлээп алдынга Бистиң республикага хамаар-тыр Дмитрий Анатольевич Ме-ведевтин база Владимир Влад-мирович Путинниң талазын онза хамаарылга бар. Ону үнел-ажыл-херек-биле харылап у-ужурлуг бис. Ынчангаш чурт-экономиказынга төлөптиг үлү-кириштирип, Тывага төлөпт-чуртталганы күш-ажылывыс-би-тургусчур дээш кижии бүрүзү х-нишкынниң ажилдаалынар чо-деп хөй националдыг республи-чонунга сеткилимден чугаала-садым.

Хөй-ниити палатазында

ХҮННҮҢ АЙТЫРЫ — ИВИЖИНИҢ АМЫДЫРАЛЫ

Октябрь 7-де Тыва Республиканың Дээди Хурааның биче залында Хөй-ниити палатазының реңалдыг хөгжүлдө болгаш тус чер бот-башкалга комитетиниң хуралында «Тыва Республикада иви ажил-агыйының байдалы болгаш ооң ызыралының дугайында» айтырыгны чугааңкан. Комитет кежигүннеринден аңгыда, укчалга Хөй-ниити палатазының даргазы Х.Д. Монгуш, Тожу кожуундан ТР-ниң Дээди Хурааның депутады Н.Д. Монгуш, экономика болгаш ивиги ажил-агый сайыттарының оралакчылары, аңгы албан организацияларының төлээлери а Тожудан ивижилер киришкен.

ниити палатазының дарга Х.Д. Монгуш хуралды ажиткан соонда иви ажил-агый удуртукчузу Светлана Демкина (чурукта)

хууда иви ажил-агыйының дугайында допчу ди кылып, тайылбыры эрелдери акы-дунмалары-агыйыны тургузуп алгаш, турарын, 218 ивилик 60 ажыын оскунуп, улугга таварышканын ол. Чайын изигде ивилер ырып, шыдаар шаа-биле ыкытып-даа турар, а эм-шлесп. Бир башка онааш-не деткимче 1200 рубль-ар. Үш ивижизинге акша н төлээш, эм-таң сада-ны-бүрү дериг-херексел га ниитизи-биле 344 муң чарыгдан. «Кызыл ажил-урар бис, а орулга чок». Ынчангаш мен Тожунуң чурттакчылары — биче оннарның ассоциациязы-азы кижилер болганында, иви ыйында бергедээшкин-жыл эртеринге кым-даа узалабайн турар боорга, ыгыны көдүрүп турарым ажил-агыйының дугайында ивижилерге хамаарыштыр бойлуну хүлээп алырын, программаны тургузарын тур мен» — деп, Светлана чугаалады.

Бараан, Тожунуң үндезин ызы, ивижи:

истиң Тожунуң үндезин ыларының, ивижилериниң, ыдыралында онза чугула

бо айтырыгны көдүрүп үндүрүп турары дээш Светлана Алексеевнага улуу-биле өөрүп четтиргенивисти ивижилериниң мурнундан, оларның ажы-төлдериниң мурнундан илередип тур мен.

Бөгүндө байдал, шынап-ла, дыка берге. Каш чыл бурунгаар 15-20 муң санныг турган ивилеривис ам чидериниң кырында келген деп болур. Муң ажыг иви артканда, ынча дивес аргажок. Иви малдың бажы канчаар-даа аажок хорап турар, аарыг-аржыктан, араатан аңардан.

Бистер сес өг бис. Иви ажилында бо хүнде шупту аныктар ажилдап турар. Бистер ышкаш улуг назылыглар — ада-иелер, оларга пенсиявыс-биле дуза кадып, аш-чемин аргадап олар-дыр бис. Оон башка олар чылдың ужу-кыдында алыр шалың-биле канчап амыдыраарыл? Федералдыг бюджеттен бир башка дээш 300 рубльди ап турар бис. 50 ивиге болза, 15 муң рубль-дир ийин. Оон өске кандыг-даа шалың чок. Иви-висти согарындан харамнаныр бис, өрттө база чер албас. Диригге дужаарга, он муң рубль. А ынча акшага алыр кижилер чок. Согарга дөңгүп 30-40 килограмм болур, оон акшазы-биле чүү шоолуг үеде амыдырап болур деп, идик-хевини, ишти-хырыны дизе-ле, шупту акшага үзер-дир. Пенсиялыг кырганнар эвес болза, аныктарга амыдыраары барык болдунмас. Тайгадан тооруктап, каттап, аңнап, балыктап амыдырап турар. База-ла акша херек апаар-дыр: хеме садарында, ок-боо садарында дизе-ле.

Сагыш-сеткилимни дүвүредип турар бир чүүл — аныктарның ажилга, өөредилгеге тура чогу, арагалаашкыга алзып турары. Ылангыя херээжен аныктарның арагаже сундулап турарын эскерип көргөш, кижилер муңгараар-дыр. Ол чорук үндезин чурттакчы чонунуң (Кол, Ак, Бараан) аталдарында дыка-ла багай-дыр. Бистиң Тожунуң үндезин чурттакчылары, эвээш санныг биче буурай чонунуң, чаңчылчаан ажил-амыдыралы — иви ажил-агыйы. Ол чидер болза, Тожу деп адывас-даа чиде бээр. Суурда эрге-чагырганың, хөй-ниитиниң ажилдакчылары бо бүгүнкү экижидер талазы-биле ажилды чедир кылбайн турар. Удуртукчулар-даа, специалистер-даа, хөй-ниити организацияларының удуртукчулары боттарының хүлээнген ажилын чедир күүсетпейн турар. Бир эвес күш четпес болза, чайлап бээр-ле болгай. Чону дээш сагыш сеткили аарып чоруур кижилер шуут чок эвес, бар-ла болгай.

Хүн херелдери-биле ажилдаар батареялар-биле дузалаарының айтырыын шагда-ла тургузуп келдирис, мынчага чок. Хөй-ниити палатазы — хүндүлүг орган, оон ат-алдары-даа бедик, кежигүннери-даа хүндүткелдиг кижилер. Ында чангаш силер бүгүдө дуза када-

рының аргазын ам черле тыптар боор дээрзинге улуу-биле идеген тур мен.

Варвара Самбайлык, Тожунуң үндезин чурттакчызы, амгы үеде Кызылда пенсионер:

— Мээң ада-ием, аймак төрөлчонум — ивижилер. Бодум-даа фермага ажилдап турдум. Ам ында үш чээним ажилдап турарлар. Оларның түрөңги амыдыралы дээш чүрээм саргып чоруур. Чылда чаңгыс каттап 12-ле муң рубль алыр-дыр, ол чүге-даа чедишпес. Пенсиям алгаш, оларның ивилеринге чаар үс (мазы), сыкытыр эмерни-даа саткаш, чорудар-ладыр мен. Чүге черле оода эм-таңны четтир кылдыр берип турбас чүве ийик. Оларның кадыыныче кым-даа сагыш салбас-тыр. Малчыннар эмнелгезинге маңаа Кызылга кээрге, хүлээп албас. Чылда оода чаңгыс каттап эмчилер диспансеризациядан эрттирип болбас чүве бе? Байдал мындыг турар болза, кымнар чер-чуртувусту ээлеп, аңаа ажилдап-чурттаарыл? Шупту хоорай, суурже дывырыжып кирип туруп берген аан. Чер-чуртувусту ээн кааптар болзувусса, ону элеккээн кажарчилби кижилер амыраай-ла. Херээженнер ортузунда ажилды чогуур деңгелинге чедир чүге тургуспайн турарыл? Шынап-ла, анаала шалың ап олурбайн, хары-салгалыг ажилдарда улус хүлээлгезин ак сеткилдиг кылза! Ажилдаар тура чок улус болза, оларны чүге солуп каавытпас чүвөл?

Үндезин чурттакчыларның — тожуларның, шынап-ла, берге ажил-амыдыралын деткип, республиканың аңгы-тывыш агентиленин төлээзи Виктор Оюн деткип, сөс алгаш, мындыг саналды кириди:

— Ивижилерниң берге байдалын мен эки билер мен. Мынчага чедир харын-даа шыдажып турар чон. Шаанда болза, ивижилер бөрүден камгаланыр бооларлыг турган. 1990 чылдар эгезинде оларның бооларын күрүненин айыыл чок чери хавырып алпарган. Хол куруг улус ылча хөй бөрүнү канчап узуткаарыл? Ивижилерниң ажилдап-чурттап турар девискээри база оларның адында быжыглаттынмаан. Девискээр аймак чонун адынга быжыглаттыг турар ужурулг. Ивижилерниң баазазы чок. Ынчангаш тускай комиссиядан тургузары чугула. Иви ажил-агыйының дугайында, ивижилер дугайында хоойлуну хүлээп алыр херек.

Көдээ ажил-агый сайыдының оралакчызы С.М.Оюн тожулар шаг-шаандан бээр ивилерин чүгле хөлге кылдыр ажыглап чораан эвес, а ивилер дээрге оларның амыдыралының кол өзөс болуп келгенин, бөгүндө аңгы артка-нын онзалар демделгелээ. Ынчангаш оларның санының кызырлып турары дүвүрелди болдурбас аргажок. Дайын мурнунуң чылдарында

Тожуга 8 муң ажыг иви турган. Дайын соонда ийи каттап кызырылган. Ивилерниң саны эң-не хөй өскөн үе — 1980 чыл. Ынчан иви саны 14,5 муң турган. А 2000 чылда 1200-ке келген. 2001 чылдан бээр Каа-Хем кожуун ивини өстүрүп эгелээ. 2006 чылда аңаа 286 иви турган болза, ам — 565. Бөгүн Тожуда 1372 баш бар. МУБ «Өдүгөнде» — 733. Ивижи 16 өг-бүлө ажаап өстүрүп турар.

Бо хүнде ивижилерде тургустунуп турар чидиг айтырыг — өг-бүлениң ийи аңгы чурттап турары. Өгүнү эр ээзи — тайгада ивилери-биле, ажы-төлү биле кадайы — суурда. Ол канчап-даа таарымча чок байдал-дыр.

Күрүнөдөн деткимче акша ивижилерге четпейн турар деп хомудал келген соонда, сайыттың оралакчызы боду барып хыналданы кылган болду. Шынап-ла, ивижи тайгада, аңаа чедери берге. Ынчангаш ол акшазын улуг уругдарына ийикпе азы өөнүң иштинге, уруг-дарыын азырап турар төрелдеринге хол жүжү-биле үлээр ужурга таваржып турар. Ивижилерниң банкыда агар саны чок бооп турары база акша үлелгезинге бергелерни таварыштырып турарын Сергей Мөңгеевич демделгеди. Кожуун администрация-зынче ол дугайында хемчег алыры-биле чагааны март айда, оон соонда база ийи-даа каттап чорударга, кандыг-даа өскерлишкин чок, хевээр артып турар.

Ивилерни күрүнени болгаш хууда деп ийи чарып турар. Ынчалза-даа берге чүве чүл дээрге статистика езугаар ивилер күрүнени кылдыр санаттынып турар-даа болза, чамдык ивижилер оларны хууда деп санап турар. Муниципалдыг тургузугунуң деңгелинде оларны тодаргайлап чарары амдыгаа дээр болдунмаан.

Бо хуралга кожуун чагыргазының даргазы ийикпе азы кожуунда көдээ ажил-агый эргелелиниң начальниги кээп киржирин сайыттың оралакчызы телефон дамчыштыр дыңнаткан турбуже, ивижилерниң амыдыралында хамаарышкан мындыг чидиг айтырыгны чугаалажып турда, оларның келбээнин хуралдың киржикчилери ажилга хары-салга чок чорук-тур деп көргөн. Көдээ ажил-агый эргелели муниципалдыг тургузугда быжыглаттыг турган болгаш, чамдык таварылгаларда ТР-ниң Көдээ ажил-агый яамызының айтышкыннарын кулак дашты-биле эрттириптер таварылгалар барын С.М.Оюн демделгелээ. Яамының талазындан ивижилерни деткири-биле болдунар чүүлдерни кылып турар: пилорама ажилдадыр девискээрни аңгылаан, хөлде балык тудар черни база. Радиохарылзаа, хеме, чүү херек-тир дузалап турар, ынчалза-даа ону удуртукчу чүгле боду ажыглап турарында ивижилер хомудалын илереткен.

Ивижилерниң ажил-амыдыралының эрге-хоойлу актыларынга хамаарышкан айтырыгларны ТР-ниң Улуг Хуралының ийи чыыжы-ның дургузунда яамы кирип келген, ынчалза-даа чедер-четпестер бар болганындан оларны хүлээп албаан, ук төлөвилел ам ажилдап кылдынып турарын сайыттың оралакчызы дыңнаткан. Ол төлөвилелде ивижилерниң өг-бүленин көшкүн амыдыралының дугайында онзагайлап кириген. Оларның ажы-төлү ада-иезиниң чанынга чурттаар, өөренир ужурулг дээрзин С.М. Оюн допчу илеткелинге онзалар демделгелээ.

«Соңгу чүктүң биче буурай чоннарының социал-экономика хөгжүлдө» тускай сорулгалыг программаны ажилдап кылып турарын, тускай ажилчын комиссияның дугайында ТР-ниң экономика сайыдының оралакчызы К.Д.Тас-оол дыңнаткаш, айтырыгларга харыылаан.

Ветеринария албанының төлээзиниң эм-таң үлелгезин ивижилерге чедериниң бергези-биле тайылбырлаанын хуралдың киржикчилери хүлээвээ.

ТР-ниң Дээди Хуралының (парламентиниң) Тожу кожуундан депутады Н.Д.Монгуш Тоора-Хем биле Ырбан суурлар соңгу чүктүң биче буурай чоннарының санынче кирбейн турарын, чоокку үеде Дээди Хуралдың кайы-бир комитет хуралында соңгу чүк дугайында айтырыгны сайгарып чугаалажырын саналдаан. Диспансеризация айтырыгын февраль 17-18 хүннеринде, Ивижиниң хүнү, байырлал үезинде шиитпирлеп болурун ол сүмелзэн.

Саян эдээнде иви малдап турар регионнарның ивижилериниң дөгөрезин эргип четкен эртеден С.М.Биче-оол сөс алгаш, ивижилер бо хүнде боттары-ла баш миннип чурттап турарын, оларга кандыг-даа дуза чогуң бадыткап, чижектерни айткан. Ивилерин-даа, боттарын-даа аарыг-аржыкка алыспазын дээш өгбелерниң улусчу эмнээшкыннерин ажыглап турарын, а херек кырында иви эдизин, оон чүрек, мээзиниң эм шынарлыгын демделгелээ. Эвен-кияның ивизи ырбыска, Тываның болгаш Моолдун Хубсугулдун ивилери шыырак дээрзин эртеден демделеп, кайызы-биле хайнакташтырза экил дээрзинге хамаарыштыр тайылбырны кылган.

Хуралдың киржикчилери «Иви ажил-агыйының дугайында» хоойлу херек деп түңнелди үндүрүп, ТР-ниң Чазаанга, Дээди Хуралында, ТР-ниң Көдээ ажил-агый, Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызынга, Тожу кожуунуң администрациязынга тодаргай саналдарны кириген.

Светлана БАЛЧЫР.

Чингис СААЯНЫҢ тырттырган чуруктары.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ АЙТЫШКЫНЫ

Тыва Республиканың Чазаның чанында ведомстволар аразының туберкулез-биле демисел чорудар комиссиязының дугайында

2011 чылдың июль 21 № 227-р Кызыл хоорай

1. Ведомстволар аразының Тыва Республиканың Чазаның чанында туберкулез-биле демисел чорудар комиссияны тургузар.

2. Тыва Республиканың Чазаның чанында ведомстволар аразының туберкулез-биле

демисел чорудар комиссияның мында

кошкан составын болгаш дүрүмүн бадылаар.

3. Бо айтышкыны "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының оралакчызы А.МОНГАЛ

Тыва Республиканың Чазаның 2011 чылдың июль 20-де № 227-р айтышкыны-биле бадылаан

Тыва Республиканың Чазаның чанында ведомстволар аразының туберкулез-биле демисел чорудар комиссиязының

СОСТАВЫ

А.П.Дамба-Хуурак — Чазак Даргазының оралакчызы — Тыва Республиканың кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө сайыды;

В.П.Хайжок — Тыва Республиканың кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө сайыдының оралакчызы;

И.С.Хайжок — Тыва Республиканың Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының эмнелге дузазы болгаш эм-биле хандырылган албан черинин даргазы, секретарь;

А.К.Артына — Тыва Республиканың экономика сайыдының бирги оралакчызы;

В.Э.Байкара — Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының сайыдының оралакчызы, хөй-ниитинин айыл чок чоруун хандырылган милицияның начальниги (чөпшээржилге-биле);

Л.Л.Волгина — Кызыл хоорайның мэринин оралакчызы (чөпшээржилге-биле);

Б.Д.Дивин — Россия Федерациязының Тыва Республикада Шийткел күүседир федералдыг албан черинин эргелелинин медицина салбырының начальниги (чөпшээржилге-биле);

О.В.Доржу — Тыва Республиканың сан-хөө сайыдының оралакчызы;

О.В.Любимова — Тыва Республиканың

аныяктар херектеринин болгаш спорт талазы-биле сайыдының оралакчызы;

Л.К.Салчак — Тыва Республиканың Хереглекчилеринин эргелерин болгаш кижинин менди-чаагай чоруун камгалаар федералдыг албан черинин эргелелинин удуртукчузу (чөпшээржилге-биле);

И.П.Самойленко — Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентинин) социал политика талазы-биле комитеттин даргазы;

О.Н.Суван-оол — "Республиканың медицина-профилактика төвүнүн" улуг эмчизи;

Т.Н.Тогочакова — Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем сайыдының оралакчызы;

О.П.Түлүш — Тыва Республиканың Чазаның Канцеляриязының болгаш Чазак Аппарадының социал политика эргелелинин начальниги;

О.Д.Ховалыг — "Тыва Республиканың гигиена болгаш эпидемиология төвүнүн" улуг эмчизи (чөпшээржилге-биле);

В.С.Чаж-оол — Тыва Республиканың Чонну ажилга хаара тудар күрүне албанының директору;

Р.М.Чудаан-оол — "Туберкулезка удур диспансеринин" улуг эмчизи (чөпшээржилге-биле);

2011 чылдың июль 20-де Тыва Республиканың Чазаның № 227-р айтышкыны-биле бадылаан

Тыва Республиканың Чазаның чанында ведомстволар аразының туберкулез-биле демисел чорудар комиссиязының дугайында

ДҮРҮМ

1. Ведомстволар аразының туберкулезка удур демисел чорудар комиссиязын (моон ыңай — ведомстволар аразының комиссиязы) күрүнениң эрге-чагырга органнарының болгаш тус черинин муниципалдыг тургузг-

ларының бот-башкарылга органнарының ажил-чорудулгазын харылзаштыры-биле тургускан.

2. Ведомстволар аразының комиссиязының составын Тыва Республиканың Чазан

бадылаар.

3. Ведомстволар аразының комиссиязы федералдыг хоойлужудулгага, Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга база бо дүрүмге чагыртыр.

4. Комиссияның сорулгалары:

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының болгаш муниципалдыг тургузулгалар аразында туберкулезка удур дуза чедирер ажил-чорудулганы харылзаштыры;

туберкулезка удур демиселдин чорудар хемчеглерни организаастаарынга база аңаа хамаарышкан планнарны, программаларны боттандырырынга дузалаары;

туберкулезка удур демиселдин хевирлеринин дугайында нормативтиг хоойлу-дүрүм актыларын экижидеринин талазы-биле саналдарны белеткээри база киирери;

5. Ведомстволар аразының комиссиязы дагдыгган айтырыгларны күүседир-биле дараазында ажил-чорудулганы боттанды-рар:

күрүнениң туберкулезка удур ажил-чорудулга адырында чорудуп турар политиказын боттандырыры-биле хемчеглерни ажилдап кылыр;

Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларының бот-башкарылга органнарының база республиканың айтырыгга со-нуургалдыг яамыларының болгаш ведомстволарының, өске-даа албан черлеринин аразында чурттакчы чонга туберкулезка удур ачы-дуза чедирери-биле удур-дедир харылзааны организаастаар;

туберкулезка удур демиселди чоруда-рының дугайында республиканың тускай сорулгалыг программаларының болгаш өске-даа нормативтиг хоойлу-дүрүм актыла-рының боттандырылганының үре-түнелин бедидери-биле хемчеглерни ажилдап кылыр;

республикада туберкулез-биле аарыыр чоруктуң эпидемиологтуг байдалының комплекстиг анализин чорудар;

Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларының бот-башкарылга органна-рының база республиканың сонуургалдыг яамыларының болгаш ведомстволарының, өске-даа албан черлеринин удуртукчула-рының чурттакчы чонга туберкулезка удур ачы-дуза чедиреринин талазы-биле инфор-мациязын дыңнаар;

туберкулезка удур ажил-чорудулганы боттандырыры-биле регионнар болгаш өске-даа албан черлеринин аразында кады ажил-

дажылганы чорудар;

туберкулезка хамаарышкан чурт-айтырыгларны сайгарар янзы-бүрү черге конференцияларынга, семинарларын хуралдарынга кижир.

6. Ведомстволар аразында комиссия эргелери:

республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарындан, Тыва Республиканың муниципалдыг тургузулгаларының удуртукчуларын, хөй-ниитинин база өске-даа албан черлеринден ажил-чорудулгазынга хем документилерни болгаш информацияны негээр;

боттарының хуралдарында туберкулезка удур ажил-чорудулга дугайында күрүнениң эрге-чагырга органнарының болгаш муниципалдыг тургузулгаларының удуртукчуларынин информацияны дыңнаар;

туберкулезка удур ажил-чорудулганын айтырыгларын шийтпирлээри-биле күүсекчи эрге-чагырга органнарының төл-лекчилерин база эртемденнерин, янзы-бүрү адырның төлээлекчилерин хаара тудар ажилчын бөлүктөри тургузар;

Тыва Республиканың Чазаның шийтти-негеттинип турар айтырыгларны чог-байдалга ажилдап кылгаш, киирер;

7. Ведомстволар аразының комиссиязының хуралдары кварталда бирээден эвес эртер база оларга оон кижикчилерин чартындан хөй кезин киришкен болза, с-бүрүн эргелиг деп санаттынар.

8. Хуралдың айтырыгларын база олар өөренип көөр чурумун ведомстволар а-разының комиссиязының даргазы тодарат-

9. Ведомстволар аразының комиссиязының кежигүннери хуралдарга ыяал-ла к-жир. Ведомстволар аразының комиссиязының кежигүннери боттарының бүр эргелерин өскелерге дамчыдар эргези ч-

10. Ведомстволар аразының комиссиязының хуралдарынче Тыва Республиканың күрүнениң эрге-чагырга органнарының муниципалдыг тургузулгаларының тус-удуртукчуларын албан-дужаалдыг кил-лери, албан черлеринин, хөй-ниитилерин удуртукчулары, эртем ажилдакчылары чалап болур.

11. Ведомстволар аразының комиссиязының шийтпирлерин ажык бадылаашкын-биле хүлээр. Комиссияның кежигүннеринин үнө-ри деңнежи берзе, сөөлгү шийтпирлиг үнө комиссияның даргазы бээр.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Хөй-ниити хемчеглери эрттирер черлеринин девискээринче (оран-савазынче) киреринин үстүкү хемчээлин тургузарының дугайында

2011 чылдың май 16 №313 Кызыл хоорай

2004 чылдың июнь 19-та "Хуралдар, минигилер, чыскаалдар, удурланышкыннар дугайында" №54 Федералдыг хоойлу, 2006 чылдың май 17-де "Тыва Республиканың девискээринге хөй-ниити хемчеглери эртти-ринин дугайында дыңнадышкынны бээринин чурумунун дугайында" №1777 Тыва Республиканың Хоойлузу УХ-1 дүүштүр хөй-ниити хемчеглерин эрттиреринге ажыг-лаар оран-саваның болгаш объектилерни хайгаараар, хөй-ниити хемчеглеринде киржип турар хамаатыларның айыл чок чоруун хандырыр сорулга-биле база ол ышкаш хөй-ниити хемчеглеринде киришпейн турар кижилеринин хоойлу езугаар эрге-ажыктарын болгаш эргелерин хажыдар чо-рукту болдурбас дээш Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Хөй-ниити хемчеглерин эрттирер дугайында дыңнадышкынны хүлээп алыр талазы-биле төлээлеттирген органнарга хөй-ниити хемчеглерин эртеринин дугайында дыңнадыр, хөй-ниити хемчеглеринин эртер черинин девискээринче киреринин үстүкү хемчээлин тургузар;

1) хөй-ниити хемчеглерин эртер черинин девискээрин 1 дөрбелчин метрге 1 кижиден көвүдес;

2) хөй-ниити хемчеглеринин эртер чери көрүкчүлөр олуттары-биле тускай дерит-тинген болза, киреринин үстүкү хемчээли кө-рүкчүлөр олуттарының санындан көвүдес;

3) хөй-ниити хемчеглери эрттирер чер көрүкчүлөр олуттары-биле тускай дериттин-мээн болза, 1 дөрбелчин метрге 1 кижиден

көвүдес азы оран-саваның техниктиг паспортун өөренип көөр;

4) спортчу көргүзүлгелер албан черлерин-ге, кинотеатрларга, вокзалдарга болгаш өске-даа шөлдерге девискээр 1 дөрбелчин метрге 0,5 кижиден көвүдес;

5) кижилер кылаштар оруктарга, чагырга черлери болгаш садыг төптеринин, театрлар, рыноктар чанында девискээрлерге 1 дөр-белчин метрге 0,5 кижиден көвүдес.

Хөй-ниити хемчеглери эрттирер черлер-нин девискээрин долдурарда, хөй-ниити хемчеглеринин айыл чок чоруун хандырып турар иштики херектер органнарының ажил-дакчыларының санындан оларны илередир.

2. "Хөй-ниити ажыгалында турар транс-порт инфраструктуразының объектилерин ажыглап турар хөй-ниити хемчеглерин эртти-ринин чурумунун дугайында" Тыва Рес-публиканың Хоойлузунун 3 чүүлүнүн 1 кезээ-биле көрдүнгөн хөй-ниити хемчег бүрүзүн эрттиреринин негелделеринин дугайында дыңнадышкынны хүлээп алыр талазы-биле төлээлеттирген орган, хөй-ниитинин оруун ажыглап турар транспорт инфраструктура-зының объектилеринде эртип турар хөй-ниити хемчеглеринин эртер черинин девиск-ээринче киреринин негелдезин тургузар.

3. Хөй-ниитинин оруун ажыглап турар транспорт инфраструктуразының объекти-леринге транспорт дериг-херекселдерин ажыглап турар хөй-ниити хемчеглерин эрт-тиреринге болгаш организаастаарынга, организаастаан транспорт чыскаалының сос-тавынга шимчээшкынни боттандырып болур

транспорт дериг-херекселдеринин эң кы-дыкы хемчээлин, транспорт херекселдери-нин чадазының санаашкыны-биле хөй-ниити хемчег бүрүзүн Тыва Республиканың орук ажил-агыг девискээринде транспорт комплекзинин адырында күрүне политика-зын боттандырып турар күүсекчи эрге-ча-гырга органнары-биле каттай хөй-ниити хем-чеглери эрттирер дугайында дыңнадыг хү-лээп алыр талазы-биле төлээлеттирген орган тургузар. Ол ышкаш чаңгыс транспорт чыс-каалының составында транспорт дериг-хе-рекселдеринин турар ужурлуг эң үстүкү хемчээли:

"А" категорияга 20 сан;

"В" категорияга 30 сан;

"С" категорияга 10 сан;

"D" категорияга 10 сан;

"E" категорияга 5 сан.

Организаастаан чаңгыс транспорт чыс-каалының составында аңгы-аңгы категория-нын (холушак чыскаал) транспорт дериг-херекселдерин ажыглаарда, составта тур-гускан (ажыглаттынып турар) холушак тран-спорт чыскаалының хөй кезин, транспорт херекселдеринин категориязының талазы-биле бо пунктуун негелделерин езугаар (организаастаан чаңгыс транспорт чыскаалының узунундан) оларның ниити э-улуг хемчээлин тургузар.

4. Бо доктаалды "Тувинская правда" "Шын" солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Хамаатылардан хоойлуга дүүштүр эвес шыгжап турганы ок-боону, октарны, частыр бүдүмелдерни болгаш частыр чүүлдерни эгидилге чокка хүлээп алыр талазы-биле ажилдарны организаастаарының дугайында дүрүмге өскертилгелерни кииреринин дугайында

2011 чылдың июль 4 № 427 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның док-таадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2010 чылдың декабрь 23-те № 594 доктаалы-биле бадылаан хамаатылардан хоойлуга дүүштүр эвес шыгжап турганы ок-боону, октарны, частыр бүдүмелдерни болгаш частыр чүүлдерни эгидилге чокка хүлээп алыр талазы-биле ажилдарны организаастаарының дугайында дүрүмге дараазында өске-рилгелерни киирер:

1) 4 пунктуда "Тыва Республика талазы-биле" сөстөрүнүн соонда "(дараазында -

иштики херектеринин девискээр килдизи) деп сөстөрнү немээр;

2) дааразында уткалыг 5.1 пунктун немээр;

"5.1. Россия Федерациязының кеземче-чорудулга кодекзинин чуруму-биле, Тыва Республиканың иштики херектер органна-рының хыналдазының үезинде дужааттыг эгидилдерни ок-боога, октарга, частыр бүдүмелдерге болгаш частыр чүүлдерге хамаарышпазын тодараттыг болза, ажил-эгидилгезин албас";

3) 6 база 7 пункттарны дараазында

Тыва Республиканың Чазааның
Даргазының бирги оралакчызы
А.ДАМБА-ХУУРАК.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Мөөрей, мөөрей, мөөрей

ӨГБЕЛЕРНИҢ ЫРЫ-ХӨГЖҮМҮНЧЕ ХАЯ КӨРНҮП...

брь 7-де Улусту чо-
га бажыңга ре-
аразының «Улустуң
» болгаш «Хомус»
старының түңнел
болуп эрткен.

ыг-ла-бир чоннуң шаг-
бээр ырлап чорааны
ның күүседикчилери
ырызы» конкурс-фести-
ржи, боттарының уран
ын хөйүнү мурнунга ажы-
тыг болганнар. Ук кон-
туң ырыларын чон орту-
тередир, оон ат-алдарын
алдаржыдар, чиңгине
ин келир салгалдарга
п, кадагалап арттырар,
күүселдезиниң деңгелин
сорулгалыг. Оон аңгыда
ының узун ыры хевирин,
лдезиниң чаңчылдарын

рс Кызылдың А.Б. Чыр-
тыг уран чүүл колледжи-
ыттыңан болгаш ийи
ргузунда тергиле ыраа-
литтинген. РФ-тиң алдар-
и Надежда Куулар баш-
и-хөгжүм талазы-биле
темниг жюри кежигүн-
икчи бүрүзүнүң күүсел-
у талазы-биле кичээнгей-
эн. Конкурстуң онзагай
киржикчилер фонограм-
лавайн ырлап турары.
өткүт үннерин чүгле
хөгжүм херекселде-
аш аялгасы үдөп турган.
бүрүзү оожум болгаш
и аңгы хевирниң ырыла-
ткен.

ннардан болгаш өске
ээ черлерден келгилээн
ар Тываның Национал
экскурсиялап, «Скиф-
лдыннарын» база көр-

ублика чергелиг
с» мөөрейи ок-
3-те эртежик эге-
кежээ 6 шакта
уң ырызы-биле»

Барыын-Хемчик кожуундан Май-оол, Сайлык Седиптерниң өз-бүлөзи.

түңнелдерин кады үн-
дүрүп, тиелекчилерниң
гала-концертин бараал-
гаткан.

Бо мөөрейге хомус национал
хөгжүм херекселениң янзы-бүрү
хевирлериниң ыяш хомус (дая-
хомус, сөөскен-хомус, кадыр-хо-
мус); чарты-хомус (шавылаар-
хомус); кулузун хомус (шелер-
хомус, сөөк-хомус); демир-хомус
(хола-хомус, чес-хомус, мыйыс-
хомус); ча-хомус (хыл-хомус)
бот-тускайлаң онзагай аялгалары
дыңналган.

Дыка хөй хомусчуларның
аразындан ылгалып үнери ындыг-
ла амыр эвес, ындыг-даа болза,
мөөрей мөөрей-ле болгай. Ты-
ваның национал хөгжүм оркестри-
ниң солизи Евгений Сарыглар
бойдус шаңнаан тускай салым-
чаяны-биле жюри кежигүннерин,
көрүкчүлерни магадаткаш, 1-ги
черге төлөптүг болган. Ийги,
үшкү черлерни Борис Монгуш,
Айдың Быртаан-оол алгылааннар.

Оон аңгыда 14 номинацияга
шаңналдарны Тываның алдарлыг
артизи, Улустуң хөмөйжижи Ан-
дрей Монгуш, Кызыл хоорайның
төлээлери Айлаңмаа Дамыран,
Мао Тэрада, Мөңгүн-Тайгадан
Начын Херек, Тер-Хөлдөн Алим
Кунчум, Эрзинден Даң-Хаяа
Херек дээш, оон-даа өскелерге
тывыскан. Конкуртка «Тыва
кызы», «Эдер-Хоо» ансамбль-
дери база эки киржил, чоннуң
бурун хөгжүмүн сайзырадып ту-
рары дээш үнелеткен. Тиелекчи-
лер 2012 чылда Тывага болуп
эртер делегей чергелиг хомус
мөөрейинге киржир эргелиг.

«Улустуң ырызы» конкурс
база дыка хөй чаа аттарны, келир
үениң ыраажыларын тодараткан.
Узун ырыны эң-не эки күүсеткени
дээш 10 харлыг Дамырак Кертп-
кен, Тываның алдарлыг артизи
Мерген Куулар шаңнатканнар.
Гран-при шаңгалыга эң-не улуг
назылыг киржикчи Опол Агбаан-
Шыраповна Шулуу төлөптүг
болган. Арткан киржикчилер база

шаңнал чок артпааннар,
дипломант, лауреаттар, аңгы-аңгы
номинацияга шаңналдар хөй
болуп, эзлерин тыпкан. Оон
аңгыда киржикчилерни белеткээн
башкыларның чогаадыкчы
ажылын база үнелеп көргөн,
хүндүлел бижиктерни тывыскан.

Сагыш-сеткилди хөлзедип кээр
чүүл, улуг эневис Опол Агбаан-
Шыраповна Шулуунуң шаңнал
алган соонда, көрүкчүлерге чугаа-
лаан сөстери: «Четтирдим, ажы-
төлүм, мени мынчаар үнелеп ту-
рарыңар дээш, өөрүшкүнүң карак
чажы деп чүвени көрүп тур мен.
Дыка-ла өөрүп тур мен. 82 хар-
назыда бөгүн дыка-ла аас-
кежиктиг болдум. Назын кырыыр,
а үн кырыас деп бадыйткап тур
мен, ырлап чоруңар, ажы-
төлүм...».

Шынап-ла, Опол Агбаан-
Шыраповнаның үнү кылаң суг
дег арыг, өткүт болганын көрүк-
чүлөр кайгап ханмаан. Ол тыва
улустуң «Межегей», «Көшкүн
арат» деп ырыларын езулуг чиң-
гине аянга ырлап күүсеткеш, эң-
не бедик шаңналга төлөптүг
болганы ол. Аңаа Гран-приниң
дипломун база 15000 рубльди
тывыскан.

Бо ийи конкурс тыва улустуң
уран чүүлүн, чаагай чаңчылдарын
кадагалап арттырыңа улуг
салдарлыг, өгбелерниң эдилеп,
ойнап чораан хөгжүм херексел-
дерин, ырлап чораан ырыларын
амгы үе агымынче кирип, олар-
ның хевирлерин непередип, улам
сайзырадып турар. Конкурстарны
организаастап эрттирген Кызыл-
дың А.Б.Чыргал-оол аттыг уран
чүүл колледжизиниң директорунуң
оралакчызы Айлаңмаа Хомуш-
куевна Каң-оол, Тываның культу-
разының алдарлыг ажилдакчызы
Зоя Доржуевна Монгуштуң кири-
ген үлүү улуг. Бурун чоннарның
үндөзин культуразы, чаагай чаң-
чылдары, сеткил-хөөнү-биле ту-
душ мөөрейлер чоннуң хей-аадын
көдүргөн, өзүп оорар салгал-
дарның сонургалын хайнык-
тырган, улуг назылыг чоннуң
үнелелин алган. Ол дээр-ле ук
хемчеглерниң бедик деңгелге
эрткени-дир.

Шончалай МААТЫ-ООЛ.

Чингис СААЯНЫҢ тырт-
тырган чуруктары.

Хоочуннуң саналы

КӨДЭЭ ИШЧИ ХӨӨНҮМ-ДҮР

Чурттуң келир үдегн
амыдыралыңа кандыг
чаартылгаларны кылы-
рыңа «Чаңгыс демниг
Россия» партиязының XII
съездизинге кириген са-
налдарының утка-шы-
нарын анализтеп таныш-
каш, бүрүнү-биле катты-
жып олур мен.

Бистиң республикавыстың кол
өзээ көдээ иш болганда, көдээ
советтер эң бирги одуругда орган
болур ужурулуг. Ынчангаш со-
веттиң башкарыкчызы, суму дар-
газы — бүгү адырларның удур-
тукчузу-дур. Ындыг болганда, оон
ажылының шалың төлөвирин анаа-
ла тариф езуугаар төлөвейн, мал,
чер ажылының чарыжының бүдү-
рүлгө хуузуңуң аайы-биле тарифти
тургусса кандыгыл? Бо дээр-ге
совхозтар турда бригадирлерге,
малчынарга бүдүрүлгениң хуузу-
биле шалыңны санап, төлөп берип
турганы-дыр. Шак ындыг шалың
бүдүрүкчү кижиниң сонургалын
көдүрүп, өрү чүткүүрүңге тепкиш
турган. Мону бодааш, суму чагыр-
газының штадынга бо арга-дур-
жулганы ажыглаза кандыгыл деп
саналды кирип турарым ол.

Бир эвес мону амьдыралга
ажыглаар чүве болза, көдээ иштиң
бүдүрүкчү темпизи бедип келзе
хөңнү. Бодумнуң амьдыралымда
көргөн, ажыглаан чүүлүмнү бижип
олурарым ол.

Багыт-оол БАЙКАРА.

Кызыл хоорай.

«ПОДЪЕЗДИДЕ» БАНК

Бо чүүлдү номчуп
эгелээн кижиге кайгап,
элдепсине бээри ма-
гатчок! Россияның кө-
дээ ажил-агый банкы-
зының Тывада сал-
быры Чөөн-Хемчик ко-
жууннуң ак бажыңы-
ның бичии, тар подъез-
дизиниң үш өрээлчиге-
жинде ажилдап турар.

Бо банкының аргажок бичии
оран-савазы чонга таарымча чок
байдалды тургузуп турар. Бан-
кының дузазын ап турар кижилер
чок болза, банк кайыын орулга
кирип алыр деп, ынчалза-даа
оран-саваның хемчээлин, чеже
кижи хүлээп ап болурун, чеже
кижи ажилдаарын тускай санап
каан болур ужурулуг эвес бе? Мал
кажаазы-даа тудар кижиге болза,
ынаар чеже мал кирерин баш
удур санап алыр. Бичии кажаага
хөй мал тырыыр болза, баскы-
лажып өлгөй. Бо банкыда база хөй
чон баскылажып, хилинчекти
көрүп турар. Кижиге бодаарга, улуг
ажылдаар чер, чонга таарым-
чалыг, делгем оран-савадан
хөлөзилеп-даа ап болур хире.
Чонну, бичии-даа болза хүндүлөп,
оларның эргелерин база өөренип
көөр болза эки-дир. Чөөн-Хемчик
кожууннуң хөй чурттакчы чонунуң
дилээ-биле бо банкыга хамаа-
рыштыр чогуур хемчеглерни алып
дээрзинге бүзүрөп бижидим.

Валентин ДОНГАК.

Чөөн-Хемчик кожуун,
Чыраа-Бажы сумузу.

Эзир-Кара аадын сактып...

Дамырак Кертпкен — бичии ыраажы.

АЖЫЛЧЫН ОЛУТТАР ЯРМАРКАЗЫ

Сентябрь 29-та Бай-Тайга кожуунун Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар төвү төп библиотекага ажилчын олуттар ярмарказын организастан эрттирген. Ук ярмаркага ажил берикчилери: кожуунун төп эмнелгезинин улуг эмчизи Светлана Чарынчык, кожуун чагыргазынын өөредилге килдинин даргазы Байлак Конгар, ПУ №13 өөредилге черинин өөредилге талазы-биле оралакчызы дээш, оон-даа өскелер идепкейлиг киришкен.

Чонну ажилга хаара тудар төптүн эргелекчизи Каң-оол Седип ярмарканы ажыдып, сөс алган. Кожуунда дээди эртемниг-даа болза, ажил чок специалистер барын база оларның чезизи төптүн дузазы-биле амгы үеде чединишкенин ажилдап турарын ол демдеглээн. Төп эмнелгенин улуг эмчизи Светлана Чарынчыктын чугаалап турары-биле алырга, эмчи дээди эртем-

ниг аныяк специалистер чугула херек. Ажил дилеп турар дээди эртемниг эмчилерни ажилче хаара тудуп, оларга чурттаар оран-сава-биле дузалажырын Светлана Хертековна дыңнаткан. Бай-Тайга кожуунга невропатолог, анестезиолог, лор, терапевт база инженер кадрлар негеттинип турар. Өөредилге шугумунда англи, орус дыл башкылары чедишпейн турар. ПУ

№13-ке келир чылын чаа адырлар ажиттынары-биле чаа специалистер база хереглеттинер. Библиотеканың эргелекчизи Надежда Баавыл келген чонну чаа номнар допчулалы-биле таныштырып, келир үениң аныяк ажилдакчыларынга чугула херек номнарны сүмелзэн.

Чонну ажилга хаара тудар төп 70 хире ажил чок кижилерни янзы-бүрү мергежилдерге өөрөткен. 3 чылдың дургузунда чылдың-на 10 одакчыларны тускай өөредип турар. Ярмаркага кирип келген аныяк специалистер Кызылдан келген С.М. Оюнга ажил-ла бар болза, кайы-даа кожуунга ажилдап болурун дыңнадып, боттарының допчу намдары-биле таныштырган.

Айгерим САЛЧАК.

ЧАА ОРАН-САВАЛЫГ БОЛГАН

Күрүнениң орук шимчээшкенин айыыл чок чоруунун инспекциязынын ажилдакчыларына ажилдаарына таарымчалыг байдалды тургузар талазы-биле Тыва Республиканың Чазаа болур-чогуур хемчеглерни ап турар. ОШАЧКИ-ниң эң-не хайымныг ажилдыг салбырларының бирээзи кожууннар аразының бүрүткел-экзамен килдизи чаа оран-савалыг болган.

Ровенская кудумчузунда 36 дугаарлыг ол чаа бажының байырлыг ажыдышкынынга ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.В.Кара-оол, иштики херектер сайыды Александр Лобанов олар киришкен.

— Автомашина элеринге, (а оларнын бисте саны он муң ажыг) бо чугула болушкун-дур. Чолаачы бүрүзү оон мурнунда оочурларга үр үеде туруп, хилинчектенип тургаш чизеледип, чолаачының шын-зылганын ап, учеттан машиназын үндүр бижидип турган болгай. Эрги оран-савага ажилдаары таарымча чок черге инспекторлар ажилдап турган, ынчангаш силернин сайыт-биле дугурушкаш, республика бюджетинден бо оран-саваны

улгаттылары-биле акшаны үндүрүп бергенивис ол. Орук чуруму ОШАЧКИ-ге хамаарылгандан эгелээр болгай. РФ-тиң иштики херектер сайыды Р.Нургалиевтин чугаалаан чагыын сагындырып каайн, хамаатыларга хамаарыштыр бюкратчы, сайыыргак чорук болдурбанар. Силер дээрге эрге-чагырганың төлээлери-дир силер. Ол улуг харысалга-дыр. Чүү-даа чүвени хоойлуга дүүштүр кылып болза, ажил-херээр чогунгур болур — деп, Шолбан Валерьевич чагаан.

Бөгүн республикада 56 муң транспорт аймаа чизелеттинген. Беш дугаар кижилер бүрүзү-ле автомашиналыг болуп турары ол. Чаа оран-савага республика бюджет-

динден 2,5 млн. рубльди үндүрген. Оон аңгыда ОШАЧКИ-ге 4 чаа автомашинаны Чазак хүлээди берген. Ол автомашиналар инспекторларның ажилына таарыштыр кылдынган: иштики-даштыкы камераларлыг, скорость хемчээр тускай дериг-херекселдиг, мобильдиг алкометр база бар. Чолаачы шын-зылганын алып дээр кижилер ол-ла килдике чурукка тырттырып ап болур. Каш-ла минута иштинде чурук белен боор.

Республиканың Баштынын чурукка тырттыргаш, ол-ла дораан он чыл хуусаалыг чаа пластиктиг шын-зылганы тыпсып берген.

Хамаатыларның билдиринишкенин ОШАЧКИ инспекторлары Кечил-оол, 76 дугаарлыг бажында хөй адырлыг төпте хүлээп ап турар.

Апрель айда Ак-Довурак хоорайга база транспорт бүрүткели кылып чаа пункт ажиттынган. Ол барыын зонаның кожууннарының чурттакчыларына эпиг болур.

Бистиң корр.

ҮҮЛГЕДИКЧИ ТУТТУРГАН

Сентябрь 24-те РФ-тиң ИХЯ-ның муниципалдар аразының "Чөөн-Хемчик" салбырына Ийме суурга кылаштап чораан кижини автомашина бастырган дугайында медээ келген.

24 харлыг, аныяк эр кижини кожуун эмнелгезинге эккээрге, кемдээшкениннен ол өлгөн. Ол кижини тавараан автомашинаның чолаачызы эмчи келгичеге чедир дуза чедирер хамаанчок, дезипкен.

Оперативтиг-дилээшкени хемчеглеринин соонда үүлгедикчи чолаачы туттурган. Ийме суур чуртуг, 29 харлыг чолаачы шагдалардан Улуг-Хемниң солагай талазында дачаларга чаштып турган

болган.

База-ла ыңдыг орук айыыл-халавы сентябрь 25-те Кызыл хоорайга болган. Кежээ 20 шак 30 минута турда ОШАЧКИ-ниң дежурный кезээнге Кочетов кудумчузунун 2 дугаарлыг бажының чанынга "ВАЗ" автомашина кылаштап чораан кижини бастырып каан дугайында медээ кирген.

21 харлыг чолаачы светофорнун айтышкынын-даа тоовайн, кудум-

чунун удур келген машина эртер чарыынче халды бергеш, кижилер кылаштап эртер черлеп оруктун өске талазынче кежи бар чораан 19 харлыг уругну тавараан. Кемдээр кижини республиканың төп эмнелгезинин травматология салбырына аппарып чыттырган. Чолаачы ол уругга дуза чедирер хамаанчок, база-ла дезипкен болган. Патрульдуң оперативтиг хөдөлүшкенинн түнелинде каразгытырып турар кижилер туттурган.

Ролан НОРЗАТ, ОШАЧКИ-ниң инспектору.

УЛУГ НАЗЫЛЫГЛАР — КИЧЭЭНГЕЙДЕ

Орук-шимчээшкени айыыл-халавынга таваржып турар кижилернин хөй кезини улуг назылыг улус болуп турар. Ынчангаш олар-биле ОШАЧКИ-ниң ажилдакчылары тускай ажилды чорудуп турар. Октябрь 1-де республиканың аңгы-аңгы черлеринге улуг назылыглар-биле ОШАЧКИ ажилдакчылары ужуражылгаларны эрттирип, темалыг викториналарны организастан.

Чөөн-Хемчикке улуг лейтенант Михаил Ховалыг Чадаана хоорайның интернат-бажынының чурттакчыларына "Сактырга айыыл чок ышкаш, а херек кырында айыыл улуг" деп темалыг беседаны эрттирген. А Таңды кожуунга ОШАЧКИ

инспекторларына дузалажып бичи инспекторлар ажилдаан. Дүрген суурнун чурттакчыларына олар орук шимчээшкенин кичээлин эрттиргеннер. Барыын-Хемчикке полицияның улуг лейтенантызы Екатерина Акинчи кожуун

эмнелгезинин терапия салбырында эмнедип чыдар аарыг пенсионер чолаачылар-биле ужурашкан. Орукка кичээнгейлиг болурунун дугайында аныктыг сүмелерни инспектор кырганнар берген. Кызыл кожуунун Каа-Хем суурга база мындыг хевирлиг хемчеглер эрткен.

Орукка кемдээшкенин болдур-базы-биле мындыг ажилдарны удаа-дараа организастан сорулганы ОШАЧКИ-ниң ажилдакчылары салып турар.

Ая БЮРБЮ, ОШАЧКИ-ниң улуг инспектору.

ДЫҢНАДЫГ

Тыва Республиканың муниципалдыг району Сүт-Хөл чагыргазының РФ-тиң хамаатызы Алик Шангыр-оолович ГУШТАН хуу чуртталга бажынын тудары-биле Сүт-Хөл кожуунда Суг-Аксы суурунда Чылбак кудумчузу, бажың 21 деп ады чурттакчылыг суурларның черлеринден ниити шөлү 1062 метр чер участогун 5 (беш) чыл дургузунда арендага бээрин билдиришкенин кирген.

Күштүг болуп турар хоойлужудулга езугаар бо медээниң хунден эгелеп 30 хонук дургузунда аңаа удурланган билдирини Сүт-Хөл кожуунун чагыргазы хүлээп алыр.

ЧИТКЕНИН БАРЫМДААЛААШ

Кызылдың № 2 дугаар школазын 2004 чылдың июнь доосканының дугайында Таймира Даржай-ооловна Уштул адынга тывысканы Б № 1254894 дугаарлыг аттестатты күш санаар.

Объектинин ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	K
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каът тууйбу бажың	1	43,26	9,96	1
	2 тип 1	84,63	11,50	1
	2 тип 2	74,78	12,27	1
Дугаар хуусаазы 2011 ч, 4 квартал.	3	97,80	11,50	2

1 дөрбелчин метрде өрттээ 34 500 рубльден өрү Каш базым черде быжыг гаражтар бар.

Амгы үеде квартира садып алыры — амгы үениң экономиказының турум эвес байдалдарында силерни акшаңарны камгалап алырының эң эки аргазы-дыр. ОЛ БАЖЫҢДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫНЫ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГА тел/факс: (39422) 4-85-29, 8-923-268-90-73, 8-923-386-80-48, 8-905-920-41-01. Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

Хөй ажы-төлдүг херээр кижилер хундүткелге төлөпиг.

Наполеон I. Кижизидилге — назылап кырыырынга эки курлавыр.

А.Поп. Аас-кежик чок байдал — эки школа-дыр, аас-кежик — эки дээр

университет.

Күштүң болгаш бузур күчүлүг ылап үндезиниң ниитилелди үнелер, камгал Д. Вашингтон

Бодалдар дил

"ШЫН" СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫ

Хүндүлүг "Шын" солунну таварыштыр бистиң ынак ававыс, кававыс Данов Домуровна Монгушту сөөлгү оруунче үдеп ажал. Өвүр кожуунун Хандагайты сумувустун буянның чон чаңгысклассчыларывыска, эш-өөрүвүске, республиканың янзы кожууннарындан келген төрөлдериныска, кудаларывыска, Тыва күрүне университетинин ректору С.О. Ондарга, коллектив Хандагайтының ниити билиг ортумак школазының, "Чечек" садының коллективинге, кожуунун полиция, суд органнарының эмнелге коллективинин ажилдакчыларына, ававыстың төрөөннеринге, оларның ажы-төлүңге, төрөлдериңге ажыг-шүжүү үлөжип, моральдыг болгаш материалдыг дузаны чедиргени дээш чедир мөгөйип, четтиргенивисти илереттивис.

Уруглары, оолдары, уйнуку

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа. Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91, e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агый, оочулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катат үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 7000. Чагы 118. Номерни парлаггаже дугааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 17.00.

АГАР САНЫВЫС: № 4070381090000010000 ОАО НКО "Тыва-Кредит" Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810700000000740 БИК 04930400 Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш масс коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Ортаакы Сибир регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың 14-те эде бүрүткээр.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.